

Ukrayna ve Hollanda/Rusya Kabul Edilebilirlik Kararı Doğrultusunda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yetki Yaklaşımına İlişkin Analiz^(*)

An Analysis of the European Court's Approach to Extraterritorial Application in the light of the European Court's Admissibility Decision in Ukraine and the Netherlands v. Russia

Arş. Gör. Dr. Ceren KARAGÖZÖĞLU^(**)

Öz

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde yetki, uluslararası hukuktaki karşılığında farklı olarak, taraf devletlerin Sözleşme'den doğan yükümlülükleriyle ilişkilendirilmektedir. Sözleşme'nin ülke dışına uygulanması çerçevesinde devletin yetkisinin tespiti, taraf devletin belirli bir bölge veya birey üzerinde otorite ve kontrol uygulaması üzerine kurulmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 2022 tarihli Ukrayna ve Hollanda/Rusya kabul edilebilirlik kararı ise Sözleşme'nin ülke dışına uygulanabilirliği çerçevesinde yetki kavramına, yetki ve atfedilme kavramları arasındaki ilişkiye ve Sözleşme'nin uluslararası nitelikli silahlı çatışmalar sırasında uygulanmasına dair değerlendirme içermesi bakımından önemli bir kararı teşkil etmektedir. Çalışmada söz konusu karar çerçevesinde Mahkeme'nin yetki yaklaşımı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Yetki, Ülke Dışı Uygulama, Atfedilme, Silahlı Çatışmalar.

^(*) Araştırma Makalesi / Makale Geliş Tarihi: 11.04.2023 - Makale Kabul Tarihi: 03.07.2023
DOI: 10.56701/shd.1281066

^(**) Sakarya Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı, Sakarya - Türkiye
E-posta: cerenkaragozoglu@hotmail.com
Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-0757-9767>

Abstract

In European Convention on Human Rights the concept of jurisdiction is laid down in connection with the obligations arising from the Convention for states, which is different from its international law counterpart. In the Convention system, it is observed that the State is obliged to fulfill its obligations arising from human rights treaties to the extent that it exercises authority and control beyond its territory. The monitoring bodies of the Convention establish the factual relationship of extraterritorial jurisdiction through two criteria: the respondent State exercises effective control over an area beyond its territory or the victims come under the authority and control of State's official agents functioning abroad. In the admissibility decision of Ukraine and Netherlands/Russia by the European Court of Human Rights in 2022, the Court evaluated the concept of extraterritorial application of the ECHR, the relationship between jurisdiction and attribution, and the application of the treaty during international armed conflicts. This study will examine the Court's special approach to extraterritorial application within the framework of this decision.

Keywords

European Convention on Human Rights, Jurisdiction, Extraterritorial Application, Attribution, Armed Conflict.

GİRİŞ

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi¹ çerçevesinde devletin yetkisi, devletin belirli bir bölge veya görevlileri ya da daha doğru ifadeyle eylem ve ihmalleri kendisine atfedilen kişiler aracılığıyla hak sahibi birey üzerinde uyguladığı otorite ve kontrolden hareketle tespit edilmektedir. Ancak bu tespit için uygulanan kriterler ile ihlal teşkil ettiği iddia edilen eylem veya ihmalin devlete atfedilmesi hususunda uygulanacak olan testin kriterlerinin aynı olgusal koşullar çerçevesinde bir değerlendirme gerektirmesi, uygulamada iki kavram arasında ayırım yapılmasını zorlaştırmakta²; denetim mekanizmalarının, devletin yetkisine ilişkin tespitinden hareketle atfedilmeye ilişkin hükme varması ile sonuçlanmaktadır.

2022 tarihli Ukrayna ve Hollanda/Rusya kabul edilebilirlik kararı³ ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, Sözleşme'nin ülke dışına uygulanabilirliği çerçevesinde devletin yetkisinin tespitinde ortaya koyduğu yaklaşımlara dair geniş değerlendirmeler ve hatta önceki içtihatlarında vardığı birtakım sonuçlara ilişkin gerekçelendirmeler içermesi, yetki ve atfedilme kavramları arasındaki ilişkiye yer vermesi bakımından önem arz etmektedir. Mahkeme'nin silahlı çatışmalar

¹ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocols No. 11 and No. 14, European *Treaty Series* - No. 5, Council of Europa https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, 3 Mart 2023. Türkiye, Sözleşme'yi 04.11.1950 tarihinde imzalamıştır. 10.03.1954 tarih ve 6366 sayılı Onay Kanunu, 19.03.1954 tarih ve 8662 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Onay belgesi, 18 Mayıs 1954 tarihinde Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine tevdi edilmiş ve Sözleşme, Türkiye bakımından bu tarihte yürürlüğe girmiştir.

² Maarten Den Heijer, *Europe and Extraterritorial Asylum* (Hart Publishing, 2012), 67.

³ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-222889>, 2 Şubat 2023.

sırasında Sözleşme'nin uygulanmasını devletin yetkisi temelinde ele alan yaklaşımı, mevcut başvuruya konu eylemler bağlamında bu hususta değerlendirmede bulunmasına da imkan vermiştir. Bu sebeple karar, Sözleşme'nin silahlı çatışmalar sırasında uygulanabilirliğine ilişkin gelişen içtihadın önemli bir parçasını teşkil etmekte, Mahkeme'nin önceki kararlarında benimsediği yaklaşımdan ayrılan yönleri barındırması bakımından ayrıca önemli kabul edilmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde 2022 tarihli Ukrayna ve Hollanda/Rusya kabul edilebilirlik kararına ilişkin incelemeye temel oluşturması sebebiyle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ilk maddesi bağlamında Sözleşme sistemi ve denetim mekanizmaları uygulamaları çerçevesinde oluşan yetki kavramına değinilecektir. İkinci bölümde ise incelemeye konu karar çerçevesinde Mahkeme'nin devletin yetkisinin tespitinde ortaya koyduğu yaklaşım, devletin yetkisi ve atfedilme ilişkisine dair benimsediği tutum ve mevcut başvuruya konu eylemler bağlamında Sözleşme'nin silahlı çatışmalar sırasında uygulanmasına ilişkin yorumu incelenecektir.

I. AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ'NDE 'YETKİ' KAVRAMI

Uluslararası hukukta yetki kavramı, devletin yasama, yürütme ve yargı erkini kapsar şekilde kullanılmakta ve devletlerin örtüşen yetkileri bakımından sınırların çizilmesi ve bu çerçevede uygulanacak kuralların belirlenmesi amacını taşımaktadır⁴.

İnsan hakları sözleşmelerinde ise yetki, uluslararası hukuktaki karşılığında farklı olarak, devletlerin sözleşmelerden doğan yükümlülükleriyle ilişkilendirilerek ele alınmakta⁵; devletin taraf olduğu sözleşmeden doğan yükümlülüklerinin ve sözleşmenin uygulama alanının belirlenmesi⁶ çerçevesinde yorumlanmaktadır⁷. Bu bağlamda sözleşmelerin yetkiye ilişkin maddesi, genel itibarıyla, hem taraf devletlerin yükümlülüklerine ilişkin genel çerçeveyi çizmekte hem de bu yükümlülüklerin kapsamına dair referanslar içermektedir.

⁴ Yusuf Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk I* (6. Baskı, Seçkin Yayıncılık 2021) 297-9.

⁵ Karen Da Costa, *Extraterritorial Application of Selected Human Rights Treaties*, (Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2013) 16.

⁶ Haydar Burak Gemalmaz, "Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonunun Amerika Birleşik Devletlerine Karşı Guantanamo Bay'de Alikonulanlara İlişkin Olarak Verdiği Önleyici Tedbiler Hakkındaki Kararın Değerlendirilmesi", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni* 22/2 (2002), 1100; Wouter Vandenhoe, "The 'J' Word: Driver or Spoiler of Change in Human Rights Law?", *The Oxford Handbook of Jurisdiction in International Law*, Eds. Stephen Allen, Daniel Costelloe, Malgosia Fitzmaurice, Paul Gragl, Edward Guntrip (Oxford University Press 2019), 415.

⁷ İnsan hakları sözleşmelerinde yer alan yetki kavramının, uluslararası hukuktaki karşılığını yansıtmadığı için otonom nitelikte olduğuna hatta Latince ifadesi ile *sui generis* nitelik arz ettiğine ilişkin görüşler bulunmaktadır. ECtHR, 48787/99, 08.07.2004, *Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia*, Partly Dissenting Opinion of Judge Bratza, joined by Judges Rozakis, Hedigan, Thomassen and Pantiru, para. 8, (Çevrimiçi) <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61886>, 13 Nisan 2018.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin yetki hükmü olarak adlandırılacak 1. maddesi de bu genel yaklaşım çerçevesinde şekillenmiş; maddede taraf devletlerin, yetkisine tâbi bulunan herkes için Sözleşme'de tanımlanan hak ve özgürlükleri güvence altına alacakları belirtilmiştir⁸. Sözleşme'nin hazırlık çalışmalarında devletin, ülkesi dahilinde tasarrufta bulunacağı kabulü ile hareket edildiğinden devletin yetkisi ve ülkesi kavramları birbirine yakın ifadeler olarak kabul görmüştür⁹. Devletin yetkisi ve ülkesi arasındaki ilişki; dolayısıyla yetki kavramının mahiyeti, Sözleşme'nin taraf devletin ülkesi dışında uygulanmasının gündeme gelmesiyle birlikte denetim mekanizmaları kararlarında ve öğretide tartışılmaya başlanmıştır¹⁰.

Bu sebeple söylenebilir ki Sözleşme sisteminde yetki kavramının şekillenmesi, Sözleşme'nin taraf devletin ülke dışı tasarrufları bakımından uygulanıp uygulanmayacağı veya hangi kıstaslar çerçevesinde uygulanacağı büyük ölçüde denetim mekanizmalarının uygulamalarıyla ortaya çıkmış; Sözleşme'nin taraf devlet ülkesi dışında uygulanabilirliğinin tespitinde kullanılan ölçütler Sözleşme'nin yorumlanması çerçevesinde denetim mekanizmalarının kararları aracılığıyla ortaya koyduğu yaklaşımlardan doğmuştur.

Denetim mekanizmalarının ise Sözleşme'nin ülke dışına uygulanabilirliği çerçevesinde devletin yetkisinin tespitinde, genel itibarıyla, belirli bir bölge veya hak sahibi birey üzerinde uygulanan otorite ve kontrol bağlamında ortaya konulan fiili ilişkiyi kıstas aldığı ve devletin, otorite ve kontrolü sağladığı ölçüde Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini yerine getirmekle yükümlü olduğunu kabul ettiği görülmektedir¹¹.

⁸ “The High Contracting Parties shall secure to everyone within their jurisdiction the rights and freedoms defined in Section 1 of this Convention.” Sözleşme'nin Resmi Gazete'de yayınlanan çevirisi, “Yüksek Akid Taraflar kendi kaza haklarına tâbi her ferde işbu Sözleşme'nin birinci faslında tarif edilen hak ve hürriyetleri tanırlar.” şeklindedir. Maddenin resmi çevirisinde “... within their jurisdiction” ifadesi, “... kaza haklarına tâbi her ferde” olarak kullanılmıştır. İnsan hakları sözleşmelerinin yetki hükümlerine egemenlik kavramına dayalı olarak bir anlam yüklenmesi, sözleşmelerin taraf devletin ülkesi dışında uygulanmasını engelleyebileceğinden Sözleşme'nin ingilizce metninde kullanılan “jurisdiction” kavramı çalışmada, resmi çevirisinde ya da öğretide kullanılan “yargı/yargılama yetkisi”, “egemenlik”, “egemenlik yetkisi” ve benzeri ifadelerin yerine “yetki” şeklinde ifade edilecektir.

⁹ Sözleşme'nin hazırlık çalışmalarında devletin ülkesi dahilinde tasarrufta bulunacağı kabulü ile hareket edildiğinden devletin ülkesi ve yetkisi kavramlarının birbirine yakın ifadeler olarak kabul edildiği, devletin Sözleşme'den doğan yükümlülüklerinin ülkesi dışına uzanabileceği durumların değerlendirilmediği ancak Sözleşme ile öngörülen korumanın mümkün olduğu kadar genişletilmesi amacıyla taraf devletlerin topraklarında bulunan kişilerin varlığını nitelendirebilecek ifadelerden kaçınıldığı görülmektedir. Hazırlık çalışmalarına ilişkin analiz için bkz. Ceren Karagözoğlu, *İnsan Hakları Sözleşmelerinin Ülke Dışına Uygulanabilirliği Çerçevesinde Devletin Yetkisi ve Sorumluluğu* (İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık, 2023), 30-7.

¹⁰ Katarzyna Urszula Galka, “The Jurisdiction Criterion in Article 1 of the ECHR and a Territorial State, Considerations Inspired by the ‘Sargsyan v. Azerbaijan’ Case” *International Community Law Review* 17 (2015), 478-481.

¹¹ Ralph Wilde, “Legal ‘Black Hole’? Extraterritorial State Action and International Treaty Law on Civil and Political Rights” *Michigan Journal of International Law* 29/3 (2005), 804-6.

Ancak belirtmek gerekir ki yetkinin mahiyetinin belirlenmesinde uluslararası hukuk belirleyici olmasa da tamamen ilgisiz de değildir. Sözleşme'deki yetki kavramı ile uluslararası hukuktaki yetki kavramını buluşturan ortak unsur devletin ülkesidir¹². Sözleşme ile kurulan denetim mekanizmaları da Sözleşme'nin devletin ülkesi dışında uygulanabilirliğini değerlendirdiği kararlarında, Sözleşme'nin esas olarak ülkesel nitelikte olduğunu vurguladıktan sonra, devletin ülke dışı yetkisinin istisna teşkil ettiğini ifade ederek somut olay çerçevesinde bir değerlendirme gerçekleştirilmektedir.

II. UKRAYNA VE HOLLANDA/RUSYA KABUL EDİLEBİLİRLİK KARARI ÇERÇEVESİNDE MAHKEME'NİN YETKİ ANLAYIŞI

A. BAŞVURU

17 Temmuz 2014 tarihinde Malaysia Airlines'ın MH17 sefer sayılı uçağının, Rusya Federasyonu tarafından sağlanan BUK-TELAR füze sistemi ile Doğu Ukrayna bölgesinde düşürüldüğü ve 196'sı Hollanda vatandaşı olan 298 kişinin ölümlü sebebiyle Rusya'nın sorumlu olduğu iddia edilerek Hollanda tarafından Rusya aleyhine 28525/20 numaralı devletlerarası başvuru yapılmıştır. Bu başvuru ile Doğu Ukrayna'da ihlal teşkil eden idari uygulamalar sebebiyle Sözleşme ve Ek Protokol hükümlerinin ihlal edildiği iddiasıyla Ukrayna tarafından Rusya aleyhine yapılan 8019/16 numaralı devletlerarası başvuru ve Haziran-Ağustos 2014 tarihleri arasında Doğu Ukrayna'da üç grup çocuğun kaçırıldığı ve Rusya'ya nakledildiği iddiasına dayanan 43800/14 numaralı devletlerarası başvuru Büyük Daire kararı ile birleştirilmiş, birleştirilen davanın Ukrayna ve Hollanda/Rusya (Ukraine and the Netherlands v. Russia) adıyla anılacağı bildirilmiştir¹³.

Üç devletlerarası başvuru da Doğu Ukrayna'nın Donbas Bölgesinde bulunan ayrılıkçı kuvvetlerin 11 Mayıs 2014 tarihinde "bağımsızlık referandumları" düzenleyerek bağımsızlığını ilan ettiği Donetsk ve Luhansk'ta yaşanan silahlı çatışmaları konu almaktadır¹⁴. Ukrayna Hükümeti iki başvurusunda da Rusya'nın, bölgedeki ayrılıkçı kuvvetlere askeri, ekonomik ve siyasi desteği sebebiyle bölgede etkin kontrole sahip olduğunu belirterek Sözleşme'nin ihlali niteliği taşıyan birçok idari uygulama bakımından; Hollanda Hükümeti ise MH17 sayılı uçağın

¹² Rick Lawson, "Life After Bankovic: On the Extraterritorial Application of the European Convention on Human Rights", *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties*, Ed. Fons Coomans/Menno T. Kamminga (Antwerp, Oxford: Intersentia, 2004) 90; Kjetil Mujeznovic Larsen, "Territorial Non-Application' of the European Convention on Human Rights", *Nordic Journal of International Law* 78 (2009), 38.

¹³ European Court joins three inter-State cases concerning Eastern Ukraine, 04.12.2020 (Çevrimiçi) <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-6875827-9221606>, 20 Şubat 2023.

¹⁴ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 59.

Rusya'nın etkin kontrolünün bulunduğu Donetsk Bölgesi'nde düşürüldüğünü ve söz konusu eylemin Rusya devlet görevlileri/temsilcileri aracılığıyla gerçekleştirildiğini ileri sürerek uçakta bulunan kişiler bakımından Rusya'nın yetkisinin doğduğunu ileri sürmüştür¹⁵.

B. MAHKEME'NİN YETKİ YAKLAŞIMI

Mahkeme 2022 tarihli Ukrayna ve Hollanda/Rusya kabul edilebilirlik kararında, Sözleşme'nin ülke dışına uygulanabilirliği hususunda gündeme gelen devletin yetkisinin tespitinde benimsenen yaklaşımlara ve yetki ve atfedilme kavramları arasındaki ilişkiye dair açıklamalarda bulunmuştur.

Mahkeme, Sözleşme sisteminde yetkinin; Sözleşme'nin 19. ve 32. maddelerinde¹⁶ tanımlanan Mahkeme'nin yetkisi ve Sözleşmesi'nin 1. maddesi kapsamında devletin yetkisi şeklinde iki ayrı ama birbiriyle ilişkili konuyu ifade ettiğini belirterek Mahkeme'nin yetkisinin doğması için öncelikle devletin yetkisinin varlığının tespit edilmesi gerektiğini kabul etmiştir¹⁷.

Mahkeme, Sözleşme'nin denetim mekanizmalarının insan haklarının bölgesel bağlamda etkin şekilde korunması için ilkeler geliştirerek 1. maddenin yorumlanması ve uygulanması bakımından bir çerçeve oluşturduğunu ve söz konusu ilkelerin Uluslararası Hukuka Aykırı Eylemlerden Devletin Sorumluluğuna İlişkin 2001 tarihli Taslak Maddeler'den¹⁸ öncesine dayandığını belirterek¹⁹ ise yetki ve atfedilme kuralları arasındaki ilişkiye dair tartışmalara dikkat çekmiştir.

Mahkeme devletin ülkesi dışında gerçekleştirdiği ihlal iddiaları bakımından yetki tespitinin *ratione loci* veya *ratione personae* ya da her ikisi bakımından bir değerlendirme içerebileceğini belirttikten sonra söz konusu kavramları devletin

¹⁵ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 520-538.

¹⁶ AHİS md. 19; "Yüksek Sözleşmeciler Tarafından Bu Sözleşme ve onun Protokolleri ile Üstlenilen Taahhütlere uyulmasının temini için bundan böyle "Mahkeme" olarak anılacak olan bir Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kurulacaktır. Mahkeme süreklilik esasına göre çalışacaktır." şeklindedir.

AHİS md. 32; "1- Mahkemenin yargılama yetkisi, 33., 34. ve 37. maddelerde öngörüldüğü biçimde kendisine havale edilmiş olup, Sözleşmenin ve onun Protokollerinin yorumlanmasına ve uygulanmasına dair bütün konuları kapsayacaktır. 2- Mahkemenin yargı yetkisi olup olmadığına dair bir uyuşmazlık halinde, bu husustaki kararı Mahkeme verecektir." şeklindedir. Çalışma kapsamında Sözleşme metninden yararlanırken "Mehmet Semih Gemalmaz, *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Belgeleri, I. Cilt- Bölgesel Sistemler*, (Legal Kitabevi, 2011)" isimli eser kullanılmıştır.

¹⁷ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 503-7.

¹⁸ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries International Law Commission, Fifty- third session, 2001, (A/56/10), *Yearbook of the International Law Commission, 2001*, vol. II, Part Two. Söz konusu belge metin içerisinde "Taslak Maddeler" şeklinde kısaltılacaktır.

¹⁹ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 547.

yetkisinin tespitine esas alınan yaklaşımlarla açıklamış²⁰; Mahkeme'nin yetkisi ve Sözleşme'nin ilk maddesince devletin yetkisinin farklı olduğunu, Mahkeme'nin yetkisi için öncelikle devletin yetkisinin tespitinin gerektiğini belirtmesine karşın, devletin yetkisinin tespitine ilişkin değerlendirmesinde *ratione loci* ve *ratione personae* terimlerini kullanmıştır.

Mahkeme yetki ve atfedilme kavramları arasında ilişkiye değinirken de devletin yetkisini *ratione loci* ve *ratione personae* terimleri ile açıklayan yaklaşımını sürdürmüş; devletin, belirli bir bölge üzerinde etkin kontrole sahip olduğu (*ratione loci*) durumlarda dahi, yalnızca *ratione personae* bakımından yetki sahibi olması halinde sorumluluğunun doğacağını kabul edildiğini, söz konusu kabulün ise eylem ve ihmalleri kendisine atfedilen kişilerce gerçekleştirilen tasarruflar bağlamında devletin sorumlu olduğu anlamına geldiğini ifade etmiştir²¹.

Mahkeme ihlal teşkil ettiği iddia edilen eylem veya ihmallerin devlete atfedilmesi ve devletin sorumluluğuna ilişkin hususların davanın esas aşamasında incelenmesi gerekliliğinin, belirli kişi veya kurumların devlet görevlisi/yetkilisi olarak kabul edilip edilmeyeceğine ilişkin değerlendirmenin kabul edilebilirlik aşamasında yapılmasını engelleyemeyeceğini; bu değerlendirme sonucu ortaya çıkan kabulün ise söz konusu kişi veya kurumlar tarafından gerçekleştirilen herhangi bir eylemin davanın esas aşamasında devletin sorumluluğunun ortaya çıkması ile sonuçlanabileceğini belirtmiştir²². Mahkeme bu doğrultuda Sözleşme'nin 1. maddesi gereğince yetkinin tespitine ilişkin testin, devletin sorumluluğuna ilişkin test ile aynı olmadığını ancak yetkiye ilişkin testin, atfedilme unsurlarını barındırdığı ölçüde atfedilme testi ile örtüşebileceğini vurgulamıştır²³.

Mahkeme'nin bu vurgusuna rağmen devletin, belirli bölge üzerinde etkin kontrole sahip olsa dahi sorumluluğunun doğması için, *ratione personae* bakımından yetkisinin bulunması gerektiğini ifade etmesi²⁴ ve devletin sorumluluğu hususunda vargıya ulaşırken atfedilmeye ilişkin kural ve ilkelere bağimsız bir biçimde -yetkiye ilişkin- *ratione personae* kavramına başvurması, belirli bir bölge ve hak sahibi birey üzerinde uygulanan otorite ve kontrolü ölçüt alan

²⁰ Mahkeme bu başlıklar altında sürdürdüğü değerlendirmesinde devletin belirli bölge üzerinde etkin kontrol uygulayıp uygulamadığının eğer böyle bir etkin kontrolü söz konusu değilse; devletin görevlileri/yetkilileri (State agents) aracılığıyla hak sahibi birey üzerinde yetki kullanıp kullanmadığının tespit edileceğini bildirmiştir. ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 548.

²¹ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 549.

²² ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 550.

²³ Mahkeme kararlarında bireylerin ve kurumların devletin görevlisi/yetkilisi kabul edilip edilmeyeceği hususunda ise Taslak Maddelere başvurulduğunu ayrıca belirtmiştir. ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 551.

²⁴ ECtHR, 8019/16, 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 549.

yetki yaklaşımlarını *ratione loci* ve *ratione personae* kavramlarına eşitleme anlayışından²⁵ doğmuştur. Halbuki *ratione loci* ve *ratione personae* kavramları Mahkeme'nin yargı yetkisi ile ilgilidir; Sözleşme'nin ilk maddesi bağlamında devletin yetkisi ile eş değildir. Zira böyle eşitlemenin kabulünde Sözleşme'nin 2. maddesinden doğan soruşturma yükümü bağlamında devletin yetkisinin tespitinde Mahkeme'nin “*özel koşullar*” başlığı altında topladığı yaklaşımın²⁶ *ratione personae* mi *ratione loci*'ye mi indirgeneceği yeni bir tartışma konusunu doğuracaktır.

Sözleşme'nin ülke dışına uygulanmasında tartışılan söz konusu denetim mekanizmalarının değil devletin yetkisidir²⁷. Yetkinin, devletin Sözleşme ile üstlendiği yükümlülüklerinin devamında sorumluluğunun değerlendirilmesi için bir eşik olduğu kabulü, kavrama ek bir kabul edilebilirlik şartı veya bir dava koşulu anlamı yüklememelidir²⁸. İnsan hakları sözleşmeleri kapsamında devletin yetkisi ile söz konusu sözleşmelerle kurulan denetim mekanizmalarının yargılama yetkisi birbirinden farklıdır²⁹. Sözleşmenin diğer hükümleri veya ek Protokollerle ayrıca düzenlenen yargılama yetkisine dair dava koşulları, devletin sözleşmeden doğan yükümlülüklerinin kapsamını etkilememekte sadece söz konusu başvurunun kabul edilebilirliği bakımından yapılan incelemeye ilişkin usul kurallarını belirlemektedir. Bu sebeple denetim mekanizmalarının devletin yetkisini tespit bakımından yarattığı yaklaşımlar herhangi bir dava koşulu ile ilişkilendirilmemelidir.

²⁵ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 548.

²⁶ Mahkeme söz konusu kararda Sözleşme'nin ilk maddesinin amacı bağlamında yetki bağının varlığını aradığı kararlarında 2. madde kapsamında etkili bir soruşturma yürütmeye ilişkin usuli yükümlülüğün, maddenin maddi kısmından ayrılabilir bir yükümlülük olarak değerlendirilebilecek ayrı ve özerk bir yükümlülüğe evirildiğini vurgulamıştır. Mahkeme yetki bağının varlığı kapsamında değerlendirilen unsurları özel koşullar başlığı altında değerlendirmiş; söz konusu unsurların her somut olay bakımından farklılık arz edebileceğini bu sebeple bu koşulların kapsamlı bir listesini çıkarmanın mümkün olmadığını belirtmiştir. ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 573-5. Mahkeme'nin benzer yaklaşım sergilediği kararlar için bkz. ECtHR, 4871/16, 16.02.2021, Hanan v. Germany, para. 142 (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/fre/?i=001-208279>, 2 Ekim 2021; ECtHR, 36925/07, 29.01.2019, Güzelyurtlu and Others v. Cyprus and Turkey, para. 191-6 (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-189781>, 10 Eylül 2021.

²⁷ Marko Milanovic, *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties-Law, Principles, and Policy*, (Oxford Press, 2011), 19-20. *Milanovic*'in karara ilişkin değerlendirmesi için ayrıca bkz. Marko Milanovic, The European Court's Admissibility Decision in Ukraine and the Netherlands v Russia: The Good, the Bad and the Ugly - Part I, (EJIL:Talk!) <<https://www.ejiltalk.org/the-european-courts-admissibility-decision-in-ukraine-and-the-netherlands-v-russia-the-good-the-bad-and-the-ugly-part-i/>> 3 Nisan 2023.

²⁸ Martin Scheinin, “Just Another Word? Jurisdiction in the Roadmaps of State Responsibility and Human Rights”, Eds. Malcolm Langford Malcolm Langford, Wouter Vandenhoe, Martin Scheinin, Willem Van Genugten *Global Justice, State Duties: The Extraterritorial Scope of Economic, Social and Cultural Rights in International Law* (Cambridge University Press 2013) 214.

²⁹ Marko Milanovic, “From Compromise to Principle: Clarifying the Concept of State Jurisdiction in Human Rights Treaties”, *Human Rights Law Review* 8/3 (2008), 416-7.

Ayrıca belirtmek gerekir ki etkin kontrole sahip olması sebebiyle belirli bölge üzerinde yetkisinin varlığı kabul edilen devletin, bölgede gerçekleştirilen eylem veya ihmalden sorumluluğunu belirleyen atfedilme kurallarıdır; Mahkeme'nin yetkisi ile ilişkilendirilen *ratione personae* değildir. Mahkeme, belirli bölge üzerinde etkin kontrole sahip olan devletin sorumluluğunun doğması için *ratione personae* bakımından yetkisinin varlığını arayan ifadesiyle ihlal teşkil eden eylem veya ihmalin devlete atfedilmesi gereğini vurgulamak istemiş olabilir³⁰. Ancak Mahkeme'nin varmak istediği sonuç doğru olsa da izlediği yöntem muhakeme olarak hatalıdır. Dolayısıyla Mahkeme'nin söz konusu ifadesi, devletin belirli bölge üzerinde etkin kontrolü olsa dahi sorumluluğunun doğması için ihlal teşkil eden eylem veya ihmalin devlet organları tarafından işlenmesi veya söz konusu eylem veya ihmalin devlete atfedilebilir olması gerektiği şeklinde okunmalıdır.

Ayrıca söz konusu meseleye devletin yetkisinin tespitinde hak sahibi birey üzerinde uygulanan otorite ve kontrolü kıstas alan yaklaşım bakımından da değinmek gerekmektedir. Yetkinin tespitinde ölçüt alınan otorite ve kontrolün, devletin görevlisi/yetkilisi veya eylem ya da ihmali devlete atfedilen kişiler tarafından kullanılmasını icap ettirdiğinden bu yaklaşımda, öncelikle söz konusu tasarrufun devlete atfedilip atfedilmeyeceğinin açıklığa kavuşturulması gerekebilir. Ancak söz konusu gereklilik yetkinin varlığına ölçüt kabul edilen otorite ve kontrolü uygulayan kişilerin, devletin organı ya da resmi görevlisi olduğu veya devletin yönetim ve denetiminde bulunduğu ön kabulünden kaynaklanmaktadır³¹. Bu nedenle söz konusu atfedilme testi, devletin sorumluluğu ve atfedilme meselelerinin davanın esasında değerlendirilmesi icabı diğer bir deyişle yetkinin, devletin sorumluluğuna ilişkin değerlendirme bakımından eşik olduğu kabulünden bağımsız; uygulanan yetki yaklaşımının bir gereğidir³².

Ancak görülmektedir ki Mahkeme, devletin yetkisinin tespitine ilişkin yaklaşımlar doğrultusunda yaptığı değerlendirmelerde de söz konusu yaklaşımları *ratione loci* ve *ratione personae* kavramlarına eşitleyen anlayışını sürdürmüş³³ ve yetki ve atfedilme arasındaki ayrıma sadık kalamamıştır.

³⁰ Mahkeme'nin bir kişinin eylem veya ihmalinin devlete atfedilmesi veya devlet görevlisi olup olmadığı noktasında Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından kabul edilen 2001 tarihli Devletin Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler'in kullanıldığı belirtilerek Taslak Maddelere açık atfta bulunması bu kabulle hareket ettiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bkz. ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 551.

³¹ Marko Milanovic, "Jurisdiction and Responsibility: Trends in the Jurisprudence of the Strasbourg Court", *The European Convention on Human Rights and General International Law*, Eds. Anne Van Aaken/Iulia Motoc (Oxford University Press, 2018), 107.

³² Karagözoğlu, *İnsan Hakları Sözleşmelerinin Ülke Dışına Uygulanabilirliği*, 359.

³³ Mahkeme kararın ilgili bölümünde söz konusu yaklaşımları "*spatial concept of jurisdiction, or jurisdiction ratione loci*" ve "*personal concept of jurisdiction, or jurisdiction ratione personae*" şeklinde açıklamıştır. ECtHR, 8019/16, 43800/14, 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 559.

Mahkeme Sözleşme'nin ilk maddesi ile öngörülen devletin, yetkisi altında bulunan herkes bakımından Sözleşme'de düzenlenen hak ve özgürlükleri güvence altına alma yükümünün; devletin kendi ülkesinde yetki uygulaması ve devletin ülkesi dışında yetki uygulamaması şeklinde iki karineyi barındırdığını ancak bu karinele- rin çürütülebilir nitelikte olduğunu belirtmiştir³⁴. İlk karinenin, ilgili bölgeyi etkin bir şekilde kontrol eden başka bir devletin askeri işgali, savaş veya isyan eylemleri ya da ayrılıkçı bir yerel yönetimin/idarenin kurulmasını destekleyen yabancı bir devletin eylemlerinin sonucu devletin kendi ülkesinde yetkisinin kullanmasının engellendiğinin tespiti halinde çürütülebileceğini belirtmiş ancak söz konusu durumun ülke devletinin pozitif yükümlülüklerini engellemediğine dikkat çekmiştir³⁵. Mahkeme ikinci karinenin ise devletin, ülkesi dışında gerçekleştirdiği faaliyetler sebebiyle yetkisinin tespiti halinde çürütülebileceğini kabul etmiştir³⁶.

Mahkeme belirli bir bölge üzerinde otorite ve kontrol uygulanmasına da- yanan yaklaşım doğrultusunda devletin yetkisinin tespitinde, devletin bölgedeki askeri varlığının ve bölgedeki ayrılıkçı yerel yönetime/idareye verdiği askeri, ekonomik ve siyasi desteğin ölçüt alındığını³⁷, devletin silahlı kuvvetleri veya yerel yönetim aracılığıyla etkin kontrole sahip olması durumunda *ratione loci* bakımından yetkili olduğunu ve böyle bir durumda söz konusu bölgenin, kendi ege- men sınırları içindeki bölge ile ayırt edilemez şekilde ele alınacağını belirterek devletin, ülkesellik bağlamında söz konusu bölgede gerçekleşen ihlallerden so- rumlu olacağını kabul etmiştir³⁸.

Mahkeme'nin bu kabul doğrultusunda yaptığı yorumun devamında, yerel yönetimlerin eylem ve ihmallerinin "*kendiliğinden (automatically)*" ülke dev- letine atfedileceğinden hareketle; devletin, belirli bir bölge üzerinde etkin kont- role sahip olması durumunda söz konusu bölgedeki ayrılıkçı yerel yönetimin/ idarenin eylem ve ihmallerinden "*kendiliğinden (automatically)*" sorumlu ola- cağını ifade etmiştir³⁹. Mahkeme bu yorumu ile yetkinin varlığına ilişkin yaptığı testi, ihlal teşkil eden eylem ve ihmallerin devlete atfedilmesine dayanak olarak kabul etmiş; bu kabulüne de yetkinin ülkeselliği ilkesi temelinde bir meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Bir anlamda yetkinin ülkeselliği ilkesini, ihlal teşkil eden eylem ve ihmallerin devlete atfedilmesine dayanak olarak kabul etmiştir. Ancak uluslararası hukukta ülkesel yetki devletin egemenliğinin bir tezahürüdür.

³⁴ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 553.

³⁵ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 554.

³⁶ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 555.

³⁷ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 560.

³⁸ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 561.

³⁹ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 564. Mahkeme'nin söz konusu kabulü, yetki ve atfedilme testinin birbirinden farklı olduğuna ilişkin yaptığı vurgudan sonra buna aykırı olarak hareket ettiği bir diğer hususu teşkil etmektedir.

Sözleşme bağlamında ise yetki tespiti, egemen tespitinden bağımsızdır⁴⁰. Kaldı ki uluslararası hukuk kurallarınca ülke devletinin yerel idarenin eylem ve ihmalllerinden sorumlu olduğu kabulü, bu kişi veya kurumların hukuki bir temelde devletle organik bir bağının bulunması diğer bir deyişle devletin organı olduğu kabulüne dayalıdır.

Mahkeme Sözleşme'nin ülke dışında uygulanması bağlamında devletin yetkisinin tespiti ve bu tespit yolunda geliştirdiği yaklaşımlarla Sözleşme sistemi dahilinde yeni bir kavram yaratmıştır. Diğer bir ifadeyle devletin egemenliğinin bir sonucu olarak kullanılan ve devletin uluslararası hukuktaki yetkisinin sınırlarını belirleyen yetkinin ülkeselliği kavramı, Sözleşme sisteminde üretilen yetki kavramına uygun ya da uyumlu değildir. Zira Sözleşme ile öngörülen yükümlülükler bağlamında devletin ülkesinde yetkili olduğu karinesinin çürütülebileceğini, değerlendirmesinin başında Mahkeme kendisi de ifade etmiştir. Bu durumda Sözleşme sisteminde uluslararası hukuktan ayrılacak *lex specialis* nitelikli bir sorumluluk rejimi geliştirilmediği⁴¹ de göz önünde bulundurulduğunda; devletin, ülkesi dışında belirli bir bölgede yetkili olduğunun kabulü halinde söz konusu

⁴⁰ Mahkeme devletin yetkisinin etkin kontrol ölçütü üzerine kavramsallaşmasını, 2021 tarihli Ukrayna/Rusya kararında açık bir biçimde açık bir biçimde; 2004 tarihli Ilaşcu ve Diğerleri/Moldova ve Rusya, Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan ve Sargsyan/Azərbaycan kararlarında ise örtülü biçimde doğrulamıştır. Kararlar için bkz. ECtHR, 20958/14; 38334/18, 16.12.2020, Ukraine v. Russia (*Re Crimea*) (Çevrimiçi) <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207622>, 7 Eylül 2021; ECtHR, 48787/99, 08.07.2004, Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia, (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61886>, 20 Nisan 2022; ECtHR, 13216/05, 16.06.2015, Chiragov and Others v. Armenia (Çevrimiçi) <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155353>, 12 Mart 2021; ECtHR, 40167/06, 16.06.2015, Sargsyan v. Azerbaijan, (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155662>, 8 Eylül 2021.

⁴¹ Mahkeme'nin, belirli bir bölge üzerinde uygulanan otorite ve kontrolden hareketle devletin yetkisini tespit ederken yararlandığı "yerel yönetimin bir diğer devletin desteği ile ayakta kalması" ve türevi kavramlardan hareketle, ihlal teşkil eden eylem ve ihmal bakımından ayrı bir değerlendirmede bulunmaksızın, devletin sözleşme bağlamında sorumlu olduğuna karar vermesi, Uluslararası Hukuka Aykırı Eylemlerden Devletin Sorumluluğuna İlişkin 2001 tarihli Taslak Maddeler'de bir karşılığı bulunmayan ölçütlerle, Sözleşme bağlamında atfedilmeye ilişkin *lex specialis* nitelikte kurallar yaratılıp yaratılmadığı sorusunun doğmasına sebep olmaktadır. Ancak görülmektedir ki Mahkeme'nin yetkinin tespitinde esas aldığı bu ölçütler, *lex specialis* nitelikte atfedilme kuralı oluşturduğu kabul edilebilecek kadar açık bir kullanıma sahip değildir, Mahkeme de içtihadında aksi yaklaşımı besleyecek bir tutarlılıkta ilerlememektedir. Taslak Maddeler ile oluşturulan sorumluluk rejimi özü itibarıyla genel niteliklidir. Söz konusu ölçütlerin, *lex specialis* nitelikte bir atfedilme kuralı olarak kabul edilebilmesi için, belli bir alana özgü olarak genel kurallardan sapması ve öngörülen yükümlülüğün kapsamından ziyade atfedilme unsuruna ilişkin olması gerekmektedir. Bu sebeplerle Mahkeme'nin sergilediği yaklaşımın, sorumluluk veya daha özelinde atfedilmeye ilişkin bir kural yaratma amacından ziyade metodolojik olarak hatalı bir değerlendirmenin sonucu olduğu kabul edilmektedir (Marko Milanovic, "Special Rules of Attribution of Conduct in International Law", *International Law Studies* 20 (2020), 353-363, 386-9). Sözleşme sistemi dahilinde yükümlülüklerin belirlenmesi ve ihlal teşkil eden eylem veya ihmallerin atfedilmesi meselelerinin analitik olarak birbirinden ayrı tutulması gerektiği ifade edilmektedir. Vandenhoele, "The 'J' Word", 430. Konu hakkında detaylı inceleme için bkz. Karagözoğlu, *İnsan Hakları Sözleşmelerinin Ülke Dışına Uygulanabilirliği*, 351-8.

bölgede bulunan ayrılıkçı yerel yönetimin veya idarenin eylem ve ihmallerinden sorumluluğunun doğması için, ihlal teşkil eden eylem ve ihmallerin uluslararası hukuk kuralları gereğince kendisine atfedilebilir olması gerekmektedir.

Bununla birlikte görülmektedir ki Mahkeme, Sözleşme'nin koruma alanında boşluk olmaması gereğine ve Sözleşme'nin Avrupa kamu düzeninin anayasal bir aracı olduğuna dikkat çekerek devletin, sadece Yüksek Sözleşmeci Taraflardan birinin toprakları içinde olması durumunda etkili bir kontrol sağlayabileceğini hiçbir zaman söylemediğini⁴²; ancak bugüne kadar Sözleşme'nin hukuki alanı diğer bir deyişle Avrupa Konseyi üyesi olmayan devletlerin ülkesi bağlamında devletin, *ratione loci* bakımından yetkili olduğunu tespit etmediğini belirtmiştir⁴³. Mahkeme önceki içtihatlarına atıfla Sözleşme hukuki alanı içindeki topraklarda devletin *ratione loci* bakımından yetkisinin var olduğu sonucuna vardığı; aksi durumda diğer bir deyişle söz konusu bölge Sözleşme'nin hukuki alanı dışında ise *ratione loci* bakımından bir yetkiye hükmetmediği tespitinde bulunmuştur⁴⁴.

Mahkeme, birey üzerinde uygulanan otorite ve kontrolü ölçüt alan yaklaşım bakımından -belirli bir bölge üzerinde uygulanan otorite ve kontrolü ölçüt alan yaklaşımdan farklı olarak- Sözleşme'nin hukuki alanı dışında devletin yetkisinin varlığına hükmettiğini vurgulayarak⁴⁵ Sözleşme'nin hukuki alanına ilişkin sınırlamaya özel bir nitelik atfetmiştir. Mahkeme bu yorumuyla yetki yaklaşımlarının uygulanmasına ilişkin bir tasnife gitmiş ve bu tasnifte Bankovic kararında⁴⁶ yarattığı, Al-Skeini/Birleşik Krallık kararında reddettiği⁴⁷ “Sözleşme'nin hukuki alanı” sınırlandırmasına, belirleyici bir etki tanımıştır. Mahkeme'nin söz konusu kavrama tanı-

⁴² ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 562.

⁴³ Mahkeme ifadesini devletin, ülkesi dışında bulunan belirli bir bölge üzerinde yetkili olduğunu kabul ettiği kararlarına atıfta bulunarak desteklemiştir. ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 563.

⁴⁴ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 563.

⁴⁵ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 572.

⁴⁶ ECtHR, 52207/99, 12.12.2001, Vlastimir and Borka Bankovic, Zivana Stojanovic, Mirjana Stoimenovski, Dragana Joksimovic and Dragan Sukovic v. Belgium, the Czech Republic, Denmark, France, Germany, Greece, Hungary, Iceland, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Spain, Turkey and the United Kingdom (Grand Chamber Decision as to the Admissibility), para. 80-5 (Çevrimiçi) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"languageisocode":\["ENG"\],"appno":\["52207/99"\],"documentcollectionid":\["DECGRANDCHAMBER"\],"itemid":\["001-22099"\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{), 24 Mayıs 2019. Karar ismi dipnotlarda “Bankovic v. Belgium”; metin içinde “Bankovic” şeklinde kısaltılacaktır.

⁴⁷ Mahkeme, 2011 tarihli Al-Skeini ve Diğerleri/Birleşik Krallık kararında, askeri işgal sırasında devletin Sözleşme ile koruma altına alınan hak ve özgürlüklerden doğan yükümlülüğünün devam ettiğini, işgal edilen ülkede yaşayan kimselerin o zamana kadar sahip olduğu haklardan mahrum bırakılmaması gerektiğini ifade ederken bu ifadenin mevhumu muhalifinden hareket edilerek yetkinin sadece Avrupa Konseyi'ne üye devletlerle sınırlandırılmayacağını belirtmiştir (ECtHR, 55721/07, 07.07.2011, Al-Skeini and Others v. The United Kingdom, para. 142 (Çevrimiçi) <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-105606>, 4 Aralık 2022). Mahkeme bu karardan Sözleşme'nin hukuki alanı bağlamında öngörülen sınırlandırmayı red ederken uygulanan yetki yaklaşımları bakımından bir ayırım öngörmemiştir.

dığı bu etki⁴⁸, temelde devletin yetkisini tespitinde kullandığı yaklaşımları *ratione loci* ve *ratione personae* kavramlarına indirgemesinden kaynaklanmaktadır. Mahkeme devletin belirli bölge üzerinde uygulanan kontrol ve otoriteyi ölçüt aldığı yaklaşımı, Mahkeme'nin *ratione loci* bakımından yetkisine indirgememiş olsa devletin etkin kontrol sahibi olması sebebiyle yetkili olduğu bölge bağlamında böyle bir sınırlamaya gitmesine veya diğer bir deyişle vardığı sonuçları Sözleşme'nin hukuki alanı sınırlandırmasını öngörür biçimde gerekçelendirmesine gerek kalmayacaktı.

Mahkeme'nin yetkinin tespitinde birey üzerinde uygulanan otorite ve kontrolü ölçüt alan yaklaşım bağlamında yaptığı değerlendirmesinin devamında ise söz konusu yaklaşıma ilişkin geniş bir açıklamada bulunduğu görülmektedir. Mahkeme söz konusu yaklaşımın, diplomatik ya da konsolosluk görevlilerince fiziksel güç ve kontrol uygulanması⁴⁹ veya bir devletin, ilgili devlet hükümetinin rızası veya daveti üzerine, görevlileri/yetkilileri veya onların komutası ve doğrudan denetimi altındaki kişiler aracılığıyla kamu gücü kullanması şeklinde ortaya çıkabileceğini belirtmiştir⁵⁰. Bu bağlamda hak sahibi birey üzerindeki otorite ve kontrolün, devlet görevlilerinin/yetkililerinin mağdur olan birey veya mal varlığı üzerinde fiziksel kontrol ve güç uyguladığı eylemler ve 2021 tarihli Gürcistan/Rusya kararında⁵¹ belirtilen yakınlık unsuru içeren münferit ve spesifik şiddet eylemleri -kişinin ateşli silahla vurulması, dövülmesi, yargısız infazı- şeklinde ortaya çıkabileceğini belirtmiştir⁵². Bununla birlikte Mahkeme birey üzerinde uygulanan kontrol ve otoriteyi ölçüt alan bu yaklaşımın sonucu tespit edilen yetkinin, ihlal edilen hak veya özgürlük bağlamında olduğunu dolayısıyla Sözleşme'de düzenlenen hak ve özgürlüklerin bölünebilir ve uyarlanabilir ifade ederek Bankovic kararında benimsediği aksi yaklaşımın⁵³, Sözleşme'nin ilk maddesi ile uyumlu olmadığını kabul etmiştir⁵⁴.

⁴⁸ Mahkeme bu yorumuyla bir anlamda önceki kararlarındaki yetki anlayışını gerekçelendirmiştir. Zira Mahkeme, Al-Skeini ve Diğerleri/Birleşik Krallık kararında davalı devletin ihlal niteliği taşıyan eylemleri gerçekleştirildiği Irak topraklarında etkin kontrole sahip olduğunu kabul etmesine rağmen devletin yetkisinin tespitini birey üzerinde kurulan kontrol ve otorite üzerine kurmuştur. ECtHR, 55721/07, 07.07.2011, Al-Skeini and Others v. The United Kingdom, para. 144-9.

⁴⁹ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 566.

⁵⁰ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 567.

⁵¹ Mahkeme Gürcistan/Rusya kararında birey üzerinde uygulanan kontrol ve otoriteyi ölçüt alan yaklaşımı çerçevesinde hak sahibi birey üzerinde uygulanan fiziksel güç ve kontrol esas alındığını ve bununla birlikte söz konusu yaklaşımın tutuklama ve gözaltı bağlamında uygulanan fiziksel güç ve kontrolün ötesine geçen silahlı kuvvetler/polis tarafından ateş edilmesi hallerinde de uygulandığını ancak bu durumların "*yakınlık unsuru içeren belirli ve münferit eylemler (solated and specific acts involving an element of proximity)*" olduğunu belirtmiştir. ECtHR, 38263/08, 21.01.2021, Georgia v. Russia (II), para. 130-2 (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207757>, 31 Ocak 2023.

⁵² ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 568-570.

⁵³ ECtHR, 52207/99, 12.12.2001, Bankovic v. Belgium, para. 75-6.

⁵⁴ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 571.

C. SÖZLEŞME’NİN SİLAHLI ÇATIŞMALAR SIRASINDA UYGULANMASI

Mahkeme, Sözleşme’nin silahlı çatışmalar sırasında uygulanmasını devletin yetkisi ile temellendirdiği için, söz konusu kabul edilebilirlik kararında bu hususta yorumda bulunabilmiştir. Mahkeme mevcut başvuru bakımından davalı devletin Doğu Ukrayna’da bulunan Donetsk ve Luhansk bölgeleri üzerinde etkin kontrolü olup olmadığına ilişkin değerlendirmenin, Rus askeri kuvvetlerinin bölgedeki varlığı veya böyle bir mevcudiyet etkin kontrolün kurulması için tek başına yeterli değilse devletin, bölgedeki ayrılıkçı kuvvetlere/yerel yönetimlere askeri, siyasi ve ekonomik desteği çerçevesinde yürütüleceğini belirtmiş⁵⁵; bu doğrultuda taraflarca sunulan delilleri oldukça kapsamlı bir şekilde ele almıştır.

Mahkeme, Nisan 2014’te farklı ayrılıkçı gruplar tarafından kontrol altına alınmaya başlamış olan Doğu Ukrayna’da, Rusya’dan alınan desteğin derecesinin silahlı gruplar arasında önemli ölçüde farklılık göstermiş olabileceğini ancak 11 Mayıs 2014 tarihinde yapılan referandumlarla birlikte bölgedeki ayrılıkçı kuvvetlerin elindeki tüm alanların Nisan 2014’te bağımsızlığını ilan eden “*Donetsk Halk Cumhuriyeti*” ve “*Luhansk Halk Cumhuriyeti*” kontrolü altında olduğunu tespit etmiştir⁵⁶. Mahkeme, 11 Mayıs 2014’ten 26 Ocak 2022’e kadar Doğu Ukrayna’daki askeri varlığı ve ayrılıkçı oluşumlara verdiği askeri, ekonomik ve siyasi destek sebebiyle ayrılıkçı güçlerin kontrolü altında olan bölgelerin, Rusya’nın etkin kontrolü altında bulunduğu belirtmiş ve Ukrayna Hükümeti tarafından ileri sürülen başvurular bakımından Rusya’nın, Sözleşme’nin ilk maddesi bağlamında yetkili olduğunu tespit etmiştir⁵⁷. Rusya’nın bölgedeki etkin kontrolünün -yetkiye ilişkin kabulünde öngördüğü biçimde ülke devleti yaklaşımından hareketle- bölgedeki ayrılıkçı grupların/yerel yönetimlerin eylem ve ihmallerinin Rusya’ya atfedilebilmesi ile sonuçlanacağını ifade etmiştir⁵⁸.

Mahkeme, sivillere, sivil nesnelere yönelik hukuka aykırı askeri saldırıların (unlawful military attacks) ve özel mülkler ve okulların tahrip edilmesinin Sözleşme’nin ihlali niteliğinde idari uygulama özelliği kazandığı iddiasıyla Ukrayna tarafından yapılan başvurulara ilişkin değerlendirmesinde söz konusu eylemlerin önemli bir kısmının topçu ateşi saldırıları sonucu gerçekleştiğini; bu tür saldırılarda silahın ateşlenmesi Rusya kontrolü altında bulunan bölgelerde ger-

⁵⁵ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 578.

⁵⁶ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 694.

⁵⁷ Mahkeme, Ukrayna Hükümeti tarafından yapılan başvurular bağlamında Rusya’nın Sözleşmenin ilk maddesi çerçevesinde *ratione loci* bakımından yetkisinin bulunduğunu belirtmiştir. ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 690-6.

⁵⁸ Mahkeme ayrılıkçıların gerçekte belirli bölgeleri kontrol etmedikleri veya davanın temelini oluşturan belirli eylemleri işlemediklerine ilişkin iddialarının ispatının ise davanın esas aşamasında Hükümete düşeceğini belirtmiştir. ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 697.

çekleşmiş olabilirken, kişilere ve malvarlığına verilen zararın Ukrayna kontrolü altında bulunan alanda ortaya çıktığını belirterek söz konusu saldırıların belirli bölge üzerinde uygulanan kontrol ve otorite bağlamında Rusya'nın yetkisi dahilinde değerlendirilemeyeceğini belirtmiştir⁵⁹. Mahkeme birey üzerinde kurulan kontrol ve otoriteyi ölçüt alan yaklaşım doğrultusunda yaptığı değerlendirmesinde ise söz konusu eylemler bakımından yapılacak incelemenin silahlı çatışmaların aktif aşamasına ilişkin içtihadı çerçevesinde yapılması gerektiğini, bu durumun ise davanın esası ile yakından bağlantılı olduğunu ve kabul edilebilirlik aşamasında karara bağlanamayacağını ifade etmiştir⁶⁰.

Mahkeme MH17 sefer sayılı uçağın Rus BUK-TELAR hava savunma sistemi füzesi ile düşürülmesi ilişkin Hollanda Hükümeti tarafından yapılan başvuruda ise uçağın, Rusya Federasyonu tarafından sağlanan BUK füzesiyle, Rusya'nın etkin kontrolü altında olduğu kabul edilen ayrılıkçıların kontrolündeki topraklar üzerinde uçarken ve bu bölgeden yapılan ateşleme sonucu düşürüldüğünü tespit etmiştir⁶¹. Bu tespiti bağlamında Rusya'nın yetkisinin -ülkesellik ilkesi gereği- söz konusu bölgenin üzerindeki hava sahasını da kapsadığını belirtmiştir⁶². Mahkeme söz konusu eylemin silahlı çatışmaların aktif aşaması olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğine ilişkin muhakemesinde ise eylemin, iki güç arasındaki aktif çatışma sırasında gerçekleşse dahi etkin kontrolün tespitini engelleyen "kaos" bağlamında değerlendirilemeyeceğini; kullanılan füzenin niteliği, füze fırlatma veya uçağın vurulma sahasının doğrudan ilgili olduğu alanlarda böyle bir çatışma olduğuna dair hiçbir delil olmaması ve uçağın vurulduğu ve füzenin ateşlendiği yerin hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde belirlenmesi gereğince yetki tespitinde bulunulmasına bir engel olmadığına karar vermiştir⁶³.

Görülmektedir ki Mahkeme'nin devletin hava sahası üzerinde yetkisinin varlığına ilişkin temellendirmesi, belirli bir bölge üzerinde yetkili kabul edilmesi halinde bölgede bulunan yerel idarenin eylem ve politikalarından sorumlu olduğu kabulüne benzer şekilde yetkinin ülkeselliğine ilişkin uluslararası hukuk ilkesidir. Ancak devletin hava sahası bakımından yetkisinin dayanağını, ilgili bölgede uyguladığı etkin kontrol teşkil etmektedir. Bu sebeple -her ne kadar vardığı sonuç değişmeyecek olsa da- Mahkeme'nin söz konusu gerekçelendirmesi kararın ge-

⁵⁹ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 699.

⁶⁰ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 700.

⁶¹ Mahkeme bu tespiti yaparken topladığı delillerin güvenilir ve gerçek olduğu kabul edilen kurumların soruşturmaları sonucu ortaya konulan delillerden yararlanmışır. ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 701-2.

⁶² ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 702.

⁶³ Mahkeme ayrılıkçı kuvvetlerin kontrolü altında olan bölgede Rusya'nın etkin kontrolü bulduğundan hareketle Rusya'nın yetkisinin bulunduğu karar vermiştir. ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 703-6.

neline yaydığı yetki yaklaşımlarını *ratione loci ve ratione personae* bakımından çitilemesinin bir sonucu olarak metodolojik olarak hatalıdır.

Mahkeme'nin silahlı çatışmalar sırasında Sözleşme'nin uygulanmasına ilişkin yorumu ise 2021 tarihli Gürcistan/Rusya kararı ile silahlı çatışmaların aktif süreci bağlamında Sözleşme'nin uygulanmamasına ilişkin yorumuna açıklık getirmesi ve bir anlamda bu karardan dönüşün kapısını aralaması bakımından önemlidir. Mahkeme Gürcistan/Rusya kararında Sözleşme'nin 2. maddesi bakımından yaptığı değerlendirmede, silahlı çatışmaların aktif aşamasının yarattığı kaos nedeniyle devletin yetkisine ilişkin tespitte bulunamayacağını ve dolayısıyla söz konusu zaman diliminde Sözleşme'nin uygulanamayacağını hükmederken⁶⁴; Ukrayna ve Hollanda/Rusya kararında, Ukrayna tarafından yapılan başvuruda ihlal teşkil eden eylemler bakımından yapılacak incelemenin, -silahlı çatışmaların aktif aşamasına ilişkin içtihadı çerçevesinde- davasını esası aşamasında yapılması gerektiğini bildirerek silahlı çatışmaların aktif aşaması olarak nitelendirilebilecek zamanlarda da Sözleşme'nin uygulanabileceğinin kapısını aralamıştır. Hollanda tarafından yapılan başvuru bakımından ise söz konusu eylemin hava saldırısı şeklinde uygulanmasını, silahlı çatışmaların yarattığı kaos ortamının yetkinin tespitini engellediği dolayısıyla söz konusu zaman diliminde Sözleşme'nin uygulanmasını sınırlayan içtihadının alanını daraltmak bağlamında bir araç olarak kullanmıştır.

Mahkeme Gürcistan/Rusya kararında, beş gün süren aktif çatışma sürecinden (8-12 Ağustos) sonra Ateşkes Andlaşması yapıldığı ve Andlaşmaya büyük oranda riayet edildiği için karara konu ihlal iddiaları bakımından silahlı çatışmaların aktif aşaması bakımından öngördüğü ayırımın, böyle bir ateşkes andlaşmasının yokluğunda nasıl yapılacağına ilişkin değerlendirmesinde ise Gürcistan/Rusya kararında aktif aşaması bağlamında sıraladığı, bombalama, bombardıman ve topçu ateşi eylemlerine atıfla yetinmiştir⁶⁵. Ancak Ukrayna/Rusya başvurusuna konu eylemlere ilişkin değerlendirmenin silahlı çatışmaların aktif aşaması çerçevesinde birey üzerinde uygulanan kontrol ve otorite bağlamında yapacağını belirtmesi, kararın esası aşamasında bu hususta daha fazla yorumda bulunacağını işaret etmektedir.

⁶⁴ ECtHR, 38263/08, 21.01.2021, Georgia v. Russia (II), para. 136-144. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki Mahkeme Gürcistan/Rusya kararında, silahlı çatışmalar sonrası başlığında yürüttüğü yargısında, gözaltı ve bu süreçte maruz kalınan koşullar bağlamında yaptığı değerlendirmesinde gözaltına alınan kişilerden bahsederken "çoğunlukla"; savaş esirleri bakımından yaptığı değerlendirmesinde ise silahlı çatışmalar sonrasında alıkonulmuş olan savaş esirlerden bahsederken "diğerlerinin yanı sıra" ifadelerini kullanarak silahlı çatışmaların aktif aşamasında alıkonulmuş ya da gözaltına alınmış olsalar dahi bu kişilerin Rusya'nın yetkisi içinde olduğunu tespit etmiştir (ECtHR, 38263/08, 21.01.2021, Georgia v. Russia (II), para. 238-9, 268-9).

⁶⁵ ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, para. 558.

SONUÇ

Mahkeme inceleme konusu kararına Sözleşme sistemi bağlamında devletin yetkisi ile Mahkeme'nin yetkisinin belirli noktalarda örtüşse de farklı kavramlar olduğu kabulü ile başlamasına rağmen, devletin yetkisini tespitinde benimsediği belirli bölge üzerinde uygulanan kontrol ve otoriteyi ölçüt alan yaklaşımı *ratione loci*; hak sahibi birey üzerinde uygulanan kontrol ve otoriteyi ölçüt alan yaklaşımı ise *ratione personae* ile temellendirmiş, devam eden muhakemesini de bu temellendirme üzerinden sürdürmüştür. Mahkeme'nin Bankovic kararında yarattığı “Sözleşme'nin hukuki alanı” kavramına devletin yetkisine ilişkin yaklaşımların uygulanmasında belirleyici bir etki tanınması da devletin yetkisinin tespitine ilişkin yaklaşımları *ratione loci* ve *ratione personae* ile eşleştirmesinden doğmuştur. Ancak Sözleşme'nin taraf devletin yükümlülüklerine ilişkin ilk maddesi, Sözleşme ile kurulan denetim mekanizmasının değil taraf devletin yetkisini düzenlemektedir.

Mahkeme'nin devletin yetkisinin tespitine ilişkin yaklaşımları *ratione loci* ve *ratione personae* eşleştirmesi, devletin ülke dışı tasarruflarından doğan sorumluluğunun belirlenmesi noktasında *yetki* ve *atfedilme* arasında ayırımın gözetilmesine ilişkin yaptığı vurgunun, devam eden muhakemesinde uygulanmasını da engellemiştir. Mahkeme'nin *ratione loci* yaklaşımı doğrultusunda, devletin ülkesinde yetkili olduğu karinesinin getirdiği sonuçları, Sözleşme bağlamında devletin yetkisinin varlığından hareketle öngörmesi, -en azından kararın bu aşamasında- yetki ve atfedilme kavramlarının birleşmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak Sözleşme'nin ilk maddesi bağlamında devletin yetkisi Sözleşme sisteminde yaratılan bir kavramdır. Dolayısıyla Sözleşme'nin ilk maddesi bağlamında devletin yetkisi, uluslararası hukukta yetki kavramını karşılamamaktadır. Bu sebeple devletin yetkisine ilişkin analizden hareketle ihlal teşkil eden eylem ve ihmalin devlete atfedileceğine karar verilmemeli; devletin sorumluluğunun tespiti -davanın esası aşamasında-; Sözleşme sisteminde uluslararası hukuktan ayrılacak *lex specialis* nitelikli bir sorumluluk rejimi geliştirilmediği kabulü çerçevesinde, Mahkeme'nin karar içinde çok defa belirttiği gibi yetki ve atfedilme arasındaki ayırım gözetilerek, devletin söz konusu eylem ve ihmalleri gerçekleştiren kişi veya kurumlar bakımından atfedilme kuralları ölçüt alınarak ayrı bir değerlendirmeyle yapılmalıdır.

Ayrıca görülmektedir ki Mahkeme'nin silahlı çatışmalarda sırasında Sözleşme'nin uygulanmasını devletin yetkisi temeline indirgeyen yaklaşımı mevcut başvuruya konu eylemler bağlamında bu hususta değerlendirmede bulunmasına izin vermiştir. Mahkeme kararında, Gürcistan/Rusya kararında silahlı çatışmaların aktif aşaması bağlamında yaptığı sınırlamadan sıyrılarak, silahlı çatışmalar bakımından söz konusu sınırlamayı öngören zamansal ya da olgusal di-

yebileceğimiz bu ayrımın yapılabilmesinin getirdiği güçlkle de birlikte, devletin yetkisinin tespit edilebilmesi durumunda Sözleşme'nin de silahlı sırasında uygulanabileceğinin yolunu açmış; silahlı çatışmaların aktif aşamasının yarattığı kaosun devletin yetkisini tespiti için Sözleşme'nin uygulanmasının mümkün olmayacağına ilişkin içtihadını, yine devletin yetkisini tespit ile aşmıştır. Mahkeme Ukrayna tarafından yapılan başvuruda topçu ateşi saldırıları sonucu gerçekleşen ihlaller bakımından belirli bir bölge üzerinde uygulanan kontrol ve otoriteyi ölçüt alan yaklaşım bağlamında zararın ortaya çıktığı yerin davalı devletin yetkisi altında olması gerektiğini ortaya koyarak, bunun yokluğunda devletin yetkisinin doğmadığına karar verirken; söz konusu ihlal iddialarının hak sahibi birey üzerinde uygulanan kontrol ve otorite bağlamında değerlendirilebileceğini kabul etmiştir. Mahkeme yetki tespitinde izlediği bu yöntemle, silahlı çatışmalar sırasında hak sahibi birey üzerinde uygulanan kontrol ve otoriteye ilişkin değerlendirmeyi gerekli görmediği Bankovic kararından ayrılmıştır.

Mahkeme Hollanda tarafından yapılan başvuru bakımından yaptığı yetki değerlendirmesinde ise eylemin, iki güç arasındaki aktif çatışma sırasında gerçekleşse dahi etkin kontrolün tespitini engelleyen "kaos" bağlamında değerlendirilemeyeceğini belirterek bu tespiti ölçüt aldığı unsurlar bakımından bütüncül bir yaklaşım sergilemiş ve devletin yetkisinin varlığına hükmederek Sözleşme'nin uygulanacağını kabul etmiştir. Mahkeme'nin kabulü Gürcistan/Rusya kararında silahlı çatışmaların aktif aşaması bağlamında Sözleşme'nin uygulanmasını sınırlandıran yaklaşımının mutlak nitelik arz etmediğini, silahlı çatışmalar sırasında Sözleşme'nin uygulanmasındaki engelin, silahlı çatışmaların aktif süreci şeklinde zamansal ya da olgusal bir kısıtlama değil; devletin yetkisinin varlığına ilişkin tespit olduğunu göstermesi bakımından önemli bir adımdır.

KAYNAKÇA

- Aksar, Yusuf: *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk I* (6. Baskı, Seçkin Yayıncılık 2021).
- Da Costa, Karen: *Extraterritorial Application of Selected Human Rights Treaties*, Leiden-Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2013.
- Den Heijer, Maarten: *Europe and Extraterritorial Asylum*, Hart Publishing, 2012.
- Galka, Katarzyna Urszula: "The Jurisdiction Criterion in Article 1 of the ECHR and a Territorial State, Considerations Inspired by the 'Sargsyan v. Azerbaijan' Case" *International Community Law Review* 17 (2015).
- Gemalmaz, Haydar Burak: "Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonunun Amerika Birleşik Devletlerine Karşı Guantanamo Bay'de Alıkonulanlara İlişkin Olarak Verdiği Önleyici Tedbiller Hakkındaki Kararın Değerlendirilmesi", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni* 22/2 (2002).
- Gemalmaz, Mehmet Semih: *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri, I. Cilt- Bölgesel Sistemler*, Legal Kitabevi, 2011.
- Karagözoğlu, Ceren: *İnsan Hakları Sözleşmelerinin Ülke Dışına Uygulanabilirliği Çerçevesinde Devletin Yetkisi ve Sorumluluğu*, İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık, 2023.
- Larsen, Kjetil Mujezinovic: "Territorial Non-Application' of the European Convention on Human Rights", *Nordic Journal of International Law* 78, (2009).
- Lawson, Rick: "Life After Bankovic: On the Extraterritorial Application of the European Convention on Human Rights", *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties*, Ed. Fons Coomans/Menno T. Kamminga, Antwerp, Oxford: Intersentia, 2004.
- Milanovic, Marko: "Jurisdiction and Responsibility: Trends in the Jurisprudence of the Strasbourg Court", *The European Convention on Human Rights and General International Law*, Eds. Anne Van Aaken/Iulia Motoc, Oxford University Press, 2018.
- Milanovic, Marko: *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties -Law, Principles, and Policy*, Oxford Press, 2011.
- Milanovic, Marko: "Special Rules of Attribution of Conduct in International Law", *International Law Studies* 20/8, (2020).
- Milanovic, Marko: The European Court's Admissibility Decision in Ukraine and the Netherlands v Russia: The Good, the Bad and the Ugly - Part I, (EJIL: Talk!) <<https://www.ejiltalk.org/the-european-courts-admissibility-decision-in-ukraine-and-the-netherlands-v-russia-the-good-the-bad-and-the-ugly-part-i/>> 3 Nisan 2023.
- Scheinin, Martin: 'Just Another Word? Jurisdiction in the Roadmaps of State Responsibility and Human Rights', Eds. Malcolm Langford Malcolm Langford, Wouter Vandenhoe, Martin Scheinin, Willem Van Genugten *Global Justice, State Duties: The Extraterritorial Scope of Economic, Social and Cultural Rights in International Law* (Cambridge University Press 2013).
- Vandenhoe, Wouter: "The 'J' Word: Driver or Spoiler of Change in Human Rights Law?", *The Oxford Handbook of Jurisdiction in International Law*, Eds. Stephen Allen, Daniel Costelloe, Malgosia Fitzmaurice, Paul Gragl, Edward Guntrip (Oxford University Press 2019).

Wilde, Ralph: “Legal “Black Hole”? Extraterritorial State Action and International Treaty Law on Civil and Political Rights”, *Michigan Journal of International Law* 29/3, (2005).

Mahkeme Kararları ve Uluslararası Belgeler

ECtHR, 8019/16; 43800/14; 28525/20, 30.11.2022, Ukraine and the Netherlands v. Russia, (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-222889>, 2 Şubat 2023.

ECtHR, 38263/08, 21.01.2021, Georgia v. Russia (II) (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207757>, 31 Ocak 2023.

ECtHR, 52207/99, 12.12.2001, Vlastimir and Borka Bankovic, Zivana Stojanovic, Mirjana Stoimenovski, Dragana Joksimovic and Dragan Sukovic v. Belgium, the Czech Republic, Denmark, France, Germany, Greece, Hungary, Iceland, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Spain, Turkey and the United Kingdom (Grand Chamber Decision as to the Admissibility), (Çevrimiçi) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"languageisocode":\["ENG"\],"appno":\["52207/99"\],"documentcollectionid2":\["DECGRANDCHAMBER"\],"itemid":\["001-22099"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{), 24 Mayıs 2019.

ECtHR, 55721/07, 07.07.2011, Al-Skeini and Others v. The United Kingdom (Çevrimiçi) <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-105606>, 4 Aralık 2022.

ECtHR, 4871/16, 16.02.2021, Hanan v. Germany (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-208279>, 2 Ekim 2021.

ECtHR, 36925/07, 29.01.2019, Güzelyurtlu and Others v. Cyprus and Turkey (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189781>, 10 Eylül 2021.

ECtHR, 20958/14; 38334/18, 16.12.2020, Ukraine v. Russia (*Re* Crimea) (Çevrimiçi) <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207622>, 7 Eylül 2021.

ECtHR, 48787/99, 08.07.2004, Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61886>, 20 Nisan 2022.

ECtHR, 13216/05, 16.06.2015, Chiragov and Others v. Armenia (Çevrimiçi) <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155353>, 12 Mart 2021.

ECtHR, 40167/06, 16.06.2015, Sargsyan v. Azerbaijan (Çevrimiçi) <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155662>, 8 Eylül 2021.

Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries International Law Commission, Fifty- third session, 2001, (A/56/10), *Yearbook of the International Law Commission, 2001*, vol. II, Part Two.

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocols No. 11 and No. 14, European *Treaty Series* - No. 5, Council of Europa https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, 3 Mart 2023.